

NÁDASDI PÉTER: EGY VONATKOZÓ SZERKEZET A NYELVEMLÉKEK TÜKRÉBEN

A mai magyar nyelvben vannak olyan, ma már többnyire megkövült szerkezetek, mint pl. az *isten-adta-* és *magva-szakadt-*féle szószerkezetek, melyek egy nominális (*isten, magva*) és egy *-t/-tt* toldalékos verbális (*ad-t-a, szakad-t*) elem kapcsolatából állnak. Ugyanakkor feltűnő tulajdonságuk, mely elkülöníti őket más jelzős és/vagy igeneves szerkezettől, hogy személyjelölő található a szerkezet egyik tagján (vagy a verbálison: *adt-a*, vagy a nominálison: *magv-a*). Az *isten-adta* csoport esetében a legkorábbi adatolható nyelvtörténeti alak az 1273-ból való (Oklsz.) *menytegudurre* kifejezés, melynek pontos filológiai megfejtése Jakubovich (1918) érdeme, és mai magyarul 'menny(kő)-ütötte (ütte) gödörre'-ként hangzik. A *magva-szakadt* csoport esetében pedig a legelső ismert nyelvtörténeti példány a Münchener-kódex két adata: *eg kèze meg azot ember* és *a' kèze azot embernec*. Az ehhez hasonló alakok természetesen már jóval az első írott előfordulásuk előtt is jelen voltak a magyar nyelvben, ezt nem vonja kétségbe egyetlen vonatkozó magyar nyelvészeti és nyelvtörténeti kutatás sem. Valószínűnek tartják, hogy az írott emlékekkel nem rendelkező ősmagyar korban is lehetett már előzménye: „»Fiam látott *szőre hullott farkast*«” (Horváth 2006: 328), és a rokon finnugor nyelvekkel való párhuzam is fennállhat. L. Szepesy (1939). Az ómagyar-kor írott adataiból az világlik ki, hogy ez a vizsgálatunk alá eső szerkezet még szintaktikailag önálló volt, de a szóösszetétellé válás folyamata is megindult, sőt erősödött az újmagyar korra, azonban a legújabb kutatások is megerősítik hogy a mai magyar nyelvben, ha korlátozottan is, de élő, szintaktikai alakként számolhatunk velük, és nem száműzhetjük őket egyszerűen a lexikonba. L. Kenesei (1986), Laczkó (2001), Nádasdi (2006, 2009). A MMNyR (1961/62) az ilyen idiomatikus szerkezeteket a *Mondatban, lassan végbemenő összetétel* cím alatt tárgyalja, és megjegyzi róluk, hogy a szerkezet szintagmatikus viszonyból lassú összetapadás révén válik szóösszetétellé. A szintaktikailag még ma is önálló alakok létét mindeddig csak az *isten-adta* csoportból mutatták ki, viszont Nádasdi (2009) vizsgálataiból az tűnik ki, hogy a *magva-szakadt* csoport szintén felmutat a mai magyar nyelvben is szintaktikailag önálló példányokat, így az a folyamat, hogy az ilyen konstrukciók már csak a szótár részei, még napjainkban sem lefutott folyamat, és e szerkezet mindkét csoportjának produktivitása empirikus tényként kezelhető. Ugyanakkor csak azok termékenyek, amelyek személyjelölőt tartalmaznak: *a Picasso rajzolta háromszög, a szőre hullott farkas*, és a szintaktikailag önálló alakok mindig tartalmaznak valamilyen személyjelölőt, anélkül agrammatikusak: **a Picasso rajzolt háromszög, *a szőr hullott farkas*. Az *isten-adta* csoport személyes névmásokkal való előfordulása pedig egyértelműen szintaktikai úton valósulhat csak meg, és az egyes számban az ómagyar-kortól kimutatható a jelenléte, mint pl. a *Te választottad zsidó néped* (PozsK) szerkezetben, és az ilyen konstrukcióknál a lexikalizált alakokat kizárhatjuk. A szerkezet szintaktikai önállósága legfőbb ismervének így a személyjelölő tekinthető, és már az első írott előfordulásokban is megjelent (*menytegudurre*, 1273), *ez fekel war fogotta weres pey lo* (Bagonyai ráolvasások, 1488), még ha a személyjelölő nélkülire is találunk példát (*Menytuthzigeth [menny-ütiitt-sziget]*, 1329). Emellett a szintaktikai önállóságot támasztja alá még az igekötő behelyezése vagy elhagyása: *egy keze meg aszott ember* kontra *a keze aszott embernek* vagy jelző behelyezése, mely csak a nominális elemet módosítja: *ez fekel war fogotta weres pey lo*, így azok nem jelzői szerkezeteknek, hanem beágyazott prenominalis tagmondatoknak tekinthetők. Egyszerű melléknévként csak a szóösszetétellé vált alakokra tekinthetünk, ahol megszűnt a szemantikai kapcsolat a szerkezet és antecedense között: *agyalágyult ötlet* ≠ *az az ötlet, amelynek az agya (meg)lágyult*.

A minimalista elméletet használjuk fel az ómagyar-korban már bizonyítottan létezett személyjelölő alakok szintaktikai vizsgálatához. Kenesei (1992) értelmében a vizsgált konstrukció is vonatkozó szerkezetként értelmezhető: van benne legalább egy üres kategória, melyet a személyjelölő (*kez-e, fogott-a*) reprezentál. Adger–Ramchand (2005) minimalista

elméleti keretbe ágyazott elemzésének annyiban már megfelel, hogy kell tartalmaznia egy üres kategóriát. A másik feltétel egy véges ige megléte. Chomsky (1981) által az igesség kritériumainak megállapított Tense és Agr jegyekkel rendelkeznek a szerkezet verbális elemei, ezért a véges igei státusz elvitathatatlan tőlük. Ugyanis, ha a Tense jegyhez szorosan hozzákapcsolódik az alanyeset megléte, és az alanyesetet ki tudjuk mutatni a szerkezetek nominális elemén, akkor den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) értelmében a birtokos szerkezet nominativusi esetét kizárva már csak azt kell belátnunk, hogy ezek az alakok alapvetően különböznek az alanyesetet kiosztani tudó igenévtől, a *-ván*, *-vén*-től mind É. Kiss (2002) értelmében, aki szerint az igenév csak Tense jeggyel rendelkezik, mind pedig Kenesei (2005) értelmében, aki pedig csak az Agr jegyet rendeli hozzá. Miután Chomsky (1981) értelmében Tense jegyet mindenképpen hordoznia kell, ha alanyesetet tud adni, és mivel egy nominativusi esetet adó non-finit ige nem hordozhat egyszer vagy csak Agr (a személyjeles *-tt-s* „igenév” Kenesei (1986) értelmében és a *-ván*, *-vén* Kenesei (2005) értelmében) vagy csak Tense jegyet (a *-ván*, *-vén* É. Kiss (2002) értelmében), ezért Nádasdi (2006) értelmében a lényegi különbség az igenevektől abban ragadható meg, hogy a Tense jegy (alanyeset kiosztása) mellett kimutatható az Agr jegy megléte is \emptyset és *-a/-e*, E/3. személyű ragok formájában, ugyanis a két szerkezet az ige eltérő ragozását mutatja fel: a *fogotta* tárgyias ragozásban van, míg a (*meg*) *aszott* alanyiban.

Az üres kategóriát Adger–Ramchand (2005) azonosítási megfeleltetése segítségével *pro*-ként értelmezzük, amely szintaktikailag egy névmás (ID), szemantikailag pedig egy változó (x), mert nem helyezhetjük vissza a tagmondatba az antecedenst az űr helyére, hiszen az antecedens a főmondat megkívánta argumentumszerepek szerinti eseteket kaphat, amelyek a mozgatót lehetetlenné teszik. A véges ige megléte igazolja, hogy lennie kell egy kötő operátornak (Λ), mely univerzálisan rejtett vagy nyílt complementizerként jelenik meg, és amely szintaktikailag a vonatkozó szerkezet létrehozásáért felelős, szemantikailag λ -operátorként interpretálható. Kimutatjuk, hogy ezekben a szerkezetekben a névmás kötését és interpretálását is ez az operátor végzi, hiszen a *pro*-nak mind egyes, mind pedig többes számú referenciája is lehet: *pro_i kéz-e_i meg azot ember*, ill. *pro_i inok_i szakadott emberek*, valamint *ez fekel war pro_i fogott-a_i weres pey lo*, ill. *Isten pro_i atta_i yokat* (ÉrdyK.), így csak default („jobb híján”) *pro*-ról beszélhetünk. A szerkezet minimalista elemzése végül az alábbiak szerint néz ki, ahol mivel a *pro* a referenciáját a kötő operátortól, nem pedig az antecedenstől, amely egy DP, nyeri, így elkerüljük, hogy a saját domináló kategóriájával legyen azonos a referenciája, és az ún. «*i* az *i* kategórián belül» elnevezésű tiltás sem jelentkezhét:

<i>eg</i>	[<i>pro_i kéz-e_i meg azot</i> COMP]	<i>ember_j</i>	<i>ez</i>	[<i>fekel war pro_i fogott-a_i</i> COMP]	(<i>weres pey</i>)	<i>lo_j</i>
<i>pro</i> [ID:]	→	COMP[Λ , ID: <i>dep</i>]		<i>pro</i> [ID:]	→	COMP[Λ , ID: <i>dep</i>]
<i>pro</i> [ID: <i>dep</i>]		COMP [Λ , ID: <i>dep</i>]		<i>pro</i> [ID: <i>dep</i>]		COMP [Λ , ID: <i>dep</i>]
x		λ x		x		λ x

Hivatkozások

- Adger, David – Gillian Ramchand 2005: Merge and Move: Wh-Dependencies Revisited, *Linguistic Inquiry* 36, 161–193.
 Chomsky, Noam 1981. *LGB. The Pisa Lectures*. Dordrecht–Holland/Cinnaminson–USA. Foris Publications.
 Dikken, M. 1999. On the Struct. Repr. of Poss. & Agr The Case of (Anti-)Agr.. In: I. Kenesei (ed.): *Crossing Boundaries*: Ams.. J. Benjamins. 137–178.
 É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge Syntax Guides. Cambridge. Cambridge University Press.
 Horváth László 2006. Ósmagyar kor. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Jakubovich Emil 1918: Istenvette – Mennyütötte sziget, *MNy* 14, 78–80.
 Kenesei, István 1986. On the Role of the Agreement Morpheme in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 36: 109–120.
 Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1 Mondattan*. Bp. Ak.Kiadó. 529–713.
 Kenesei, István 2005. Nonfinite Clauses in Derived Nominals. In: C. Piñon & P. Siptár (eds.): *AtoH* 9: Budapest, Ak. Kiadó. 160–186.
 Laczkó T. 2001: Néhány LF gondolat a sz.rag-s -(t)igen.-ről in Andor J. szerk.: *Szépe György 70. születésnapjára*, Lingua Franca Csoport, Pécs, 741–759.
 Nádasdi P. 2006. Mozg. nélk.? Egy prenom. von. szerk. minim. elemzése a m-ban. In: Sinkovics B. (szerk.): *LingDok*5 JATEPress. 61–86.
 Nádasdi P. 2009: A vére hullott Vászka és tsai, *LingDok* 13, 2009. november 25., Szeged, előadás.
 Szepesy Gyula 1939: *Az isten-adta-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben*, dokt.dissz.
 Tompa József szerk. 1961/62: *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I-II*, Budapest, Akadémiai Kiadó.